प्राथमिक शिक्षामा झाँगड जातिका बालबालिकाहरूको सहभागिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
स्नातकोत्तर तह एम. एड. द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा
गर्ने प्रयोजनका निमित्त प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

लक्ष्मीप्रसाद गुरागाई
एम. एड. दोस्रो वर्ष
परीक्षा रो.नं. २१४००४३
त्रि.वि. दर्ता नं. १२१४९-८८

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
शिक्षाशास्त्र सङ्काय
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
इन्द्रपुर, मोरङ

२०६६

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा सम्बन्धनप्राप्त
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
SUKUNA MULTIPLE CAMPUS
इन्द्रपुर, मोरङ
INDRAPUR, MORANG
स्थापित : २०४८
☎ : ०२१-४४४६१७
☎ : ०२१-४४५०१७
फ्याक्स : ०२१-४४५०१७

पत्र सङ्ख्या :
चलानी नम्बर :
मिति ....

विषय : सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तह एम. एड. द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि शोधकर्ता श्री लक्ष्मीप्रसाद गुरागाईंद्वारा तयार पारिएको "प्राथमिक शिक्षामा झाँगड जातिका बालबालिकाहरूको सहभागिता" विषयक शोधपत्र मेरो प्रत्यक्ष सहयोग, सल्लाह, सुझाव र निर्देशनमा तयार पारिएको प्रमाणित गर्दै आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु।

मिति : २०६६।०५।१०

....
गणेशप्रसाद दाहाल
शोध-निर्देशक
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
इन्द्रपुर, मोरङ

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा सम्बन्धनप्राप्त
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
SUKUNA MULTIPLE CAMPUS
इन्द्रपुर, मोरङ
INDRAPUR, MORANG
स्थापित : २०४८
☎ : ०२१-४४५६१७
☎ : ०२१-४४५७१७
फ्याक्स : ०२१-४४५७१७

पत्र सङ्ख्या :
चलानी नम्बर :
मिति ....

विषय : स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तह एम. एड. द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि शोधकर्ता श्री लक्ष्मीप्रसाद गुरागाईद्वारा तयार पारिएको "प्राथमिक शिक्षामा झाँगड जातिका बालबालिकाहरूको सहभागिता" शीर्षकमा शोध अध्ययन पूरा गरी स्वीकृतिका लागि सिफारिससहित पेस गर्नु भएकाले यो शोधपत्र यस मूल्याङ्कन समितिद्वारा स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१	श्री लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ	विभागीय प्रमुख	
२	श्री गणेशप्रसाद दाहाल	शोधनिर्देशक	
३	प्रा. डा. वासुदेव काफ्ले	वाह्य परीक्षक	

मिति : २०६६।०६।०१

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय स्नातकोत्तर तह शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागअन्तर्गत एम.एड. द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयोजनका लागि यो शोधपत्र तयार पारिएको हो । यो शोधपत्र मोरङ जिल्ला मृगौलिया गा.वि.स. मा वसोवास गर्ने झा“गड जातिका बालबालिकाहरूको प्राथमिक शिक्षामा सहभागिता पत्ता लगाउनका लागि गरिएको हो । “प्राथमिक शिक्षामा झा“गड जातिका बालबालिकाहरूको सहभागिता” शीर्षकअन्तर्गत गरिएको पा“च खण्डमा विभाजित यस शोधकार्यमा पहिलो खण्डमा परिचय, दोस्रो खण्डमा पूर्वसाहित्यको समीक्षा, तेस्रो खण्डमा अध्ययन विधि, चौथो खण्डमा तथ्याङ्कहरूको प्रस्तुतीकरण तथा विश्लेषण र पा“चौ तथा अन्तिम खण्डमा प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू राखिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदन तयार पार्ने क्रममा प्रस्तावना कार्यदेखि शोधकार्यसम्म पूरा गर्नका लागि महत्वपूर्ण सल्लाह, सुझाव, हौसला एवम् मार्गदर्शन प्रदान गर्नुहुने शोधनिर्देशक सहायक प्राध्यापक श्री गणेशप्रसाद दाहालप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु साथै सल्लाह र सुझाव दिई अनुसन्धान कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने आदरणीय गुरु विभगीय प्रमुख उपप्राध्यपक श्री लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । त्यसै गरी अध्ययन कार्यमा जा“दा सूचना तथा तथ्याङ्क उपलब्ध गराइदिनुहुने श्री मा.वि., देवता प्रा.वि., सूर्योदय प्रा.वि. र शिक्षानिकेतन मा.वि. का प्र.अ. शिक्षक, विद्यार्थी तथा अभिभावकहरू साथै गा.वि.स.का कर्मचारीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रलाई मूर्तरूप दिन सहयोग पुऱ्याउने श्रीमती अञ्जना गुरागाईं र श्रद्धा मल्टिपल सर्भिसका भाइ सुमन भण्डारीका साथै सम्पूर्ण महानुभावहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

मिति : २०६६।०५।.........

....
लक्ष्मीप्रसाद गुरागाईं
एम.एड. द्वितीय वर्ष
रोल नं. २१४००४३
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
इन्द्रपुर, मोरङ

शोधसार

नेपाल एउटा बहुजातीय, बहुभाषिक तथा बहुसांस्कृतिक राष्ट्र हो । यहाँ विभिन्न जातजाति तथा जनजातिहरूको बसोबास रहेको छ । नेपालमा बसोबास गर्ने विभिन्न आदिवासी जनजातिहरूमध्ये नेपालको पूर्वी तराईमा बसोबास गर्ने झाँगडहरू अशिक्षित, गरिब, पिछडिएका र अल्पसङ्ख्यक समुदायका रूपमा चिनिन्छन् । यस समुदायका बालबालिकाहरूको प्राथमिक शिक्षामा सहभागिता पत्ता लगाउन "प्राथमिक शिक्षामा झाँगड जातिका बालबालिकाहरूको सहभागिता" शीर्षक अन्तर्गत यस अध्ययनलाई अगाडि बढाइएको छ ।

प्राथमिक शिक्षामा झाँगड जातिका बालबालिकाहरूको सहभागिता पत्ता लगाउने र शैक्षिक उपलब्धिको लेखाजोखा गर्ने उद्देश्य राखी अगाडि बढाइएको यस अध्ययनमा लुडविङ भोन बटनफाइ (सन् १९५०) को प्रणाली सिद्धान्त र अब्राहम मास्लो (सन् १९४३) को उत्प्रेरणा सम्बन्धी सिद्धान्तलाई वैचारिक खाकाको रूपमा राखिएको छ भने सम्बन्धित साहित्यको पुनरवलोकन गर्ने क्रममा विभिन्न लेख, रचना, पुस्तक, शोधपत्र तथा अध्ययन-प्रतिवेदनको समीक्षा गरिएको छ । माथिको उद्देश्य पूरा गर्न वर्णनात्मक तथा विश्लेषणात्मक ढाँचालाई आधार मानी प्राथमिक र द्वितीय स्रोतबाट सङ्कलन गरिएका तथ्याङ्क तथा जानकारीहरूलाई प्रदर्शन, व्याख्या तथा विश्लेषण गर्न तालिका, ग्राफ, स्तम्भचित्र, वृत्तचित्र र प्रतिशतको प्रयोग गरिएको छ ।

अध्ययन क्षेत्रका झाँगड बालबालिकाहरूको विद्यालय सहभागिता तुलनात्मक रूपमा न्यून रहेको, पछिल्ला वर्षहरूमा भर्नादर बढ्दै गए पनि कक्षा बढ्दै जाँदा भर्नादर घट्दै गएका, सबै झाँगड बालबालिकाहरू विद्यालय जान नसकेको तथ्य प्राप्त भयो । यस जातिका बालबालिकाहरूको शैक्षिक उपलब्धिको लेखाजोखा गर्दा अन्य विद्यार्थीको तुलनामा कक्षा उत्तीर्ण प्रतिशत कम रहेको, शै.व. को बीचैमा कक्षा छाड्ने र कक्षा दोहोऱ्याउने दर बढी रहेको पाइयो भने सिकाइ उपलब्धि अत्यन्त कमजोर रहेको पाइयो ।

यसरी हेर्दा मृगौलिया गा.वि.स. मा बसोबास गर्ने झाँगड समुदायका बालबालिकाहरूको विद्यालय सहभागिता र शैक्षिक उपलब्धि कमजोर रहेको छ । विभिन्न शैक्षिक समस्याहरू भोग्न बाध्य यस जातिका बालबालिकाहरूको विद्यालय सहभागिता र शैक्षिक उपलब्धि वृद्धि गर्न आर्थिक अवस्थामा सुधार गर्नुपर्ने, चेतना बढाउनका लागि चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने, छात्रवृत्ति र पर्याप्त शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था गर्नुपर्ने, शैक्षिक नीतिमा परिवर्तन गरी भेदभावलाई अन्त्य गर्नुपर्ने बालश्रमको नियन्त्रण, शिक्षामा सुनिश्चितता र रोजगारीमा आरक्षण दिनुपर्ने साथै सामाजिक जागरण कार्यक्रम मार्फत सामाजिक-साँस्कृतिक संस्कारमा परिवर्तन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

विषयसूची

पेज नं.

सिफारिस पत्र i

स्वीकृति पत्र ii

कृतज्ञता ज्ञापन iii

शोधसार iv

विषयसूची v-vii

तालिकासूची viii

चित्रसूची ix

सङ्क्षिप्त शब्दावली x

परिच्छेद : एक
परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.२ समस्याको कथन ५

१.३ अध्ययनको उद्देश्यहरू ६

१.४ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू ६

१.५ अध्ययनको औचित्य ७

१.६ अध्ययनका परिसीमाहरू ८

परिच्छेदः दुई

सैद्धान्तिक खाका र सम्बन्धित साहित्यको पुनरवलोकन

२.१ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका ९

२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरवलोकन १२

२.३ पुनरवलोकनको शैक्षिक उपादेयता १४

परिच्छेदः तीन

अनुसन्धान विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा १५

३.२ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया १५
३.२.१ अध्ययनको जनसङ्ख्या १५
३.२.२ नमुना छनौटका आधारहरु १५
३.२.३ नमुना छनोट विधि १६
३.३ तथ्याङ्क सङ्कलनका औजारहरु १६
३.४ तथ्याङ्कका स्रोतहरू १७
३.५. तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया १७

परिच्छेद : चार

तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण तथा विश्लेषण

४.१ मोरङ जिल्लाको परिचय १८
४.२ मृगौलिया गा.वि.स को परिचय १९
४.२.१ मृगौलिया गा.वि.स. को भौगोलिक परिचय १९
४.२.२ मृगौलिया गा.वि.स. को जनसाङ्खिकीय विवरण १९
४.२.३ मृगौलिया गा.वि.स. को शैक्षिक अवस्था १९
४.२.४ मृगौलिया गा.वि.स. को आर्थिक अवस्था २०
४.२.५ मृगौलिया गा.वि.स. का झाँगडहरूको परिचयात्मक विवरण २०
४.३ झा"गड जातिका बालबालिकाहरूको प्राथमिक शिक्षामा सहभागिता २२
४.३.१ विद्यालयगत विद्यार्थी विवरण २२
४.३.२ झाँगड बालबालिकाहरूको शैक्षिक वर्ष २०६३-०६६ को भर्ना स्थिति २३
४.३.३ झाँगड विद्यार्थीको कक्षागत भर्ना स्थिति २५
४.३.४ ५-१५ वर्षसम्मका विद्यालय गएका र नगएका झाँगड बालबालिकाहरूको विवरण २६
४.४ झाँगड बालबालिकाहरूको शैक्षिक उपलब्धिको स्थिति २८
४.४.१ परीक्षामा उत्तीर्ण अवस्था २८
४.४.२ झाँगड बालबालिकाहरूको शै.व. को बीचैमा कक्षा छोड्ने स्थिति ३०
४.४.३ कक्षा दोहोर्‍याउने झाँगड विद्यार्थीहरुको विवरण ३२
४.४.४ झाँगड विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि ३३
४.५ झाँगड बालबालिकाका शैक्षिक समस्याहरू ३४

४.५.१ झाँगड अभिभावकहरूको साक्षरताको स्थिति ३५
४.५.२ झाँगडअभिभावकहरूको पेसा ३६
४.५.३ विद्यालयको सुलभता ३७
४.५.४ शिक्षकले झाँगडविद्यार्थी माथि गर्ने व्यवहार ३८
४.५.५ भाषिक समस्या ३९
४.५.६ झाँगडविद्यार्थीको विद्यालय नियमितता ३९
४.५.७ झाँगडबालबालिकाहरूको विद्यालय समयअघि र पछिको क्रियाकलाप ४१
४.५.८ झाँगडबालबालिकाहरु विद्यालय नजानाका कारणहरु ४२
४.५.९ झाँगडबालबालिकाहरुको शैक्षिक उपलब्धि कमहुनाका कारणहरू ४४
४.५.१० झाँगड बालबालिकाहरुले भोग्नुपरेका शैक्षिक समस्याहरू ४५
४.५.११ झाँगड बालबालिकाहरुका शैक्षिक समस्या समाधाका उपायहरू ४७

परिच्छेद : पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू

५.१ प्राप्ति ५०
५.२ निष्कर्ष ५३
५.३ सुझाव ५४
सन्दर्भ सामग्री
अनुसूची

तालिकासूची

तालिका नं.	तालिकाको नाम	पेज नं.
१.	मृगौलिया गा.वि.स. को ६ वर्ष माथीको साक्षरता अवस्था	१९
२.	मृगौलिया गा.वि.स. का झाँगडहरूको जनसङ्ख्या तथा साक्षरताको अवस्था	२१
३.	छनौटमा परेका विद्यालयमा झाँगड विद्यार्थीहरूको विवरण	२२
४.	शै.व. २०६३-०६६ मा विद्यालयमा भर्ना भएका झाँगड बालबालिकाको विवरण	२३
५.	झाँगड विद्यार्थीको कक्षागत (१-५) भर्ना स्थिति	२५
६.	विद्यालय जाने र नजाने झाँगड बालबालिकाको विवरण	२७
७.	शै.व. २०६३-०६५ को झाँगड बालबालिकाको कक्षा उत्तीर्ण अवस्था	२८
८.	कक्षागत रूपमा झाँगड बालबालिकाको कक्षा उर्त्तीण अवस्था	२९
९.	शै.व. को बीचैमा कक्षा छोड्ने झाँगड बालबालिकाको स्थिति	३०
१०.	कक्षागत रूपमा शै.व. को बीचैमा कक्षा छोड्ने झाँगड विद्यार्थीको विवरण	३१
११.	शै.व. २०६३-०६५ को कक्षा दोहोऱ्याउने झाँगड विद्यार्थीको विवरण	३२
१२.	झाँगड विद्यार्थीको औसत सिकाइ उपलब्धि	३३
१३.	झाँगड अभिभावकहरूको शैक्षिक स्थिति	३५
१४.	झाँगड अभिभावकहरूको पेसागत विवरण	३६
१५.	झाँगड विद्यार्थीलाई विद्यालय पुग्न लाग्ने समयको विवरण	३७
१६.	विद्यालयमा शिक्षकले झाँगड विद्यार्थीमाथि गर्ने व्यवहार	३८
१७.	झाँगड विद्यार्थीको विद्यालय नियमितता	४०
१८.	झाँगड बालबालिकाहरुले विद्यालय समयअघि र पछि गर्ने क्रियाकलापको विवरण	४१
१९.	झाँगड बालबालिकाहरू विद्यालय नजानाका कारणहरू	४२
२०.	झाँगड बालबालिकाहरूको शैक्षिक उपलब्धि कमजोर हुनाका कारणहरू	४४
२१.	झाँगड बालबालिकाहरूले भोग्नुपरेका शैक्षिक समस्याहरू	४६
२२.	झाँगड बालबालिकाका शैक्षिक समस्या समाधानका उपायहरू	४७

चित्रसूची

तालिका नं.	तालिकाको नाम	पेज नं.
१.	झाँगड जातिको साक्षरता स्थिति	२२
२.	शै.व. २०६३-०६६ मा विद्यालयमा भर्ना भएमा झाँगड विद्यार्थीको विवरण	२४
३.	झाँगड बालबालिकाको भर्ना प्रवृत्ति	२४
४.	झाँगड विद्यार्थीको कक्षागत भर्ना स्थिति	२६
५.	झाँगड बालबालिकाको कक्षागत भर्ना प्रवृत्ति	२६
६.	विद्यालय जाने र नजाने झाँगड बालबालिकाहरूको स्थिति	२७
७.	शै.व. २०६३-०६५ को झँगड विद्यार्थीहरूको कक्षा उत्तीर्ण अवस्था	२९
८.	झाँगड विद्यार्थीको कक्षागत कक्षा उत्तीर्ण अवस्था	३०
९.	शै.व. को बीचैमा कक्षा छाड्ने झाँगड विद्यार्थीको स्थिति	३१
१०.	कक्षागत रूपमा झाँगड विद्यार्थीको शै.व. को बीचैमा कक्षा छोड्ने दर	३२
११	शै.व. ०६३-०६५ को झाँगड विद्यार्थीको कक्षा दोहोऱ्याउने स्थिति	३३
१२.	झाँगड अभिभावकहरूको साक्षरताको स्थिति	३६
१३.	झाँगड अभिभावकहरूको पेसागत विवरण	३७
१४.	झाँगड विद्यार्थीलाई विद्यालय पुग्न लाग्ने समय	३८
१५.	विद्यालयमा शिक्षकले झाँगड विद्यार्थीसँग गर्ने व्यवहार	३९
१६.	झाँगड विद्यार्थीको विद्यालय नियमितता	४०
१७.	झाँगड बालबालिकाले विद्यालय अघि र पछि गर्ने क्रियाकलाप	४२
१८.	झाँगड बालबालिकाहरू विद्यालय नजानाका कारणहरू	४३
१९.	झाँगड बालबालिकाहरूको शैक्षिक उपलब्धि न्यून हुनाका कारणहरू	४५
२०.	झाँगड बालबालिकाहरूले भोग्नुपरेका शैक्षिक समस्याहरू	४७
२१.	झाँगड बालबालिकाका शैक्षिक समस्या समधानका उपायहरू	४८

सङ्क्षिप्त शब्दावली

क्र.स.	क्रम सङ्ख्या
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
जि.वि.स.	जिल्ला विकास समिति
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
प्र.अ.	प्रधानाध्यापक
%	प्रतिशत